

Лазуренко О. О.

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри загальної і медичної психології
Національного медичного університету імені О. О. Богомольця*

Сміла Н. В.

*кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник
Інститут психології імені Г. С. Костюка
Національної академії педагогічних наук України*

ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ЛІКАРЯ В УМОВАХ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

PECULIARITIES OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT IN VIEW OF CONTINUOUS PROFESSIONAL EDUCATION

У статті представлено основні підходи до проблеми професійного становлення особистості фахівця в умовах неперервного професійного розвитку, розкрито зміст поняття «професійна компетентність» щодо особистості лікаря, обґрунтовано, що впровадження та удосконалення психологічної підготовки в системі підготовки та перепідготовки медичних кадрів – важливий крок для особистісно-професійного становлення фахівця, відтак підготовка лікарів має набути особистісних, компетентнісних пріоритетів та включати крім навчального процесу певні заходи, що спрямовані на отримання практичного, професійного досвіду. Визначено, що впровадження та удосконалення психологічної підготовки в системі підготовки та перепідготовки медичних кадрів – важливий крок для особистісно-професійного становлення фахівця. Обґрунтовано, що процес формування психологічної готовності лікаря до професійної діяльності є тривалим, здійснюється на певних етапах професійної підготовки і потребує цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу, коли відбуваються найбільш значущі особистісні зміни, що обумовлюють напрямок та успішність розвитку психологічної готовності майбутнього фахівця до професійної діяльності. Подана у статті інформація свідчить, що навчально-виховний процес неперервної підготовки майбутнього лікаря має передбачати не лише професійний, а й особистісний розвиток фахівця, як на етапі додипломної, так і на етапі післядипломної підготовки.

Представлено програми курсів розвитку психологічної готовності та формування професійної психологічної компетентності на етапі професійної підготовки фахівців медичної галузі.

Зроблено висновки про те, що впровадження та удосконалення психологічної підготовки в системі підготовки та перепідготовки медичних кадрів є важливим кроком для особистісно-професійного становлення фахівця. Представлено перспективи подальших наукових пошуків.

Ключові слова: професійний розвиток, особистісне становлення фахівця, професійна психологічна компетентність, неперервна професійна освіта.

The article presents the main approaches to the problem of the professional development of the personality of a specialist in the conditions of continuous professional development, reveals the meaning of the concept of "professional competence" in relation to the personality of a doctor, substantiates that the introduction and improvement of psychological training in the system of training and retraining of medical personnel is an important step for personal and professional becoming a specialist, therefore, the training of doctors should acquire personal, competence priorities and include, in addition to the educational process, certain measures aimed at obtaining practical, professional experience. It was determined that the introduction and improvement of psychological training in the system of training and retraining of medical personnel is an important step for the personal and professional development of a specialist. It is substantiated that the process of forming a doctor's psychological readiness for professional activity is long-term, is carried out at certain stages of professional training and requires targeted psychological and pedagogical influence, when the most significant personal changes occur, which determine the direction and success of the development of the future specialist's psychological readiness for professional activity. The information presented in the article indicates that the educational process of continuous training of the future doctor should include not only professional, but also personal development of the specialist, both at the undergraduate and postgraduate stages.

The programs of courses for the development of psychological readiness and the formation of professional psychological competence at the stage of professional training of specialists in the medical field are presented.

It was concluded that the introduction and improvement of psychological training in the system of training and retraining of medical personnel is an important step for the personal and professional development of a specialist. Prospects for further scientific research are presented.

Key words: professional development, personal development of a specialist, professional psychological competence, continuous professional education.

Вступ. Реформування медичної галузі стосовно вищої медичної освіти передбачає якісні зміни в системі підготовки медичних кадрів шляхом підвищення кваліфікації та професійного розвитку. З огляду на це, реалізація компетентнісного під-

ходу у професійній підготовці фахівців передбачає орієнтацію на високий рівень сформованості у них відповідного набору компетенцій, необхідних для якісного виконання професійної діяльності. Особистість фахівця формується в процесі здобуття

професійної освіти і розвивається в процесі професійної діяльності. Професійний розвиток передбачає розвиток себе і передбачає, в свою чергу, вдосконалення необхідних навичок для максимально ефективного виконання професійної діяльності. Відтак, ефективний особистий і професійний розвиток передбачає забезпечення знань і набуття відповідних навичок для здійснення професійних обов'язків, а також включає елемент особистого розвитку. Це може включати формальні типи професійної освіти або навчання, які ведуть до професійної кваліфікації, або неформальні програми навчання та розвитку, які можуть проводитися з метою розвитку та вдосконалення необхідних вмінь і навичок.

Сутність професійної підготовки фахівця полягає у формуванні цілої системи професійних знань, вмінь та навичок, з одного боку, і якостей особистості, необхідних для виконання професійних обов'язків. Крім того, професійний розвиток тісно пов'язаний з особистісним розвитком.

Проблема дослідження професійного розвитку знаходиться у постійному центрі уваги багатьох вчених, які визначають сутність та етапи професійного становлення (Є. Зеєр, Е. Климов, А. Маркова та ін.), психологічні особливості (А. Маркова, Л. Мітіна та ін.), психолого-педагогічні умови та чинники професійного розвитку особистості (Л. Мітіна, Л. Виготський, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, Л. Орбан, Л. Рибалко, О. Кокун та ін.), психологічні основи розвитку готовності до професійної діяльності (Н.О. Антонова), генезу професійної спрямованості (Н.Б. Іванцова), становлення професійної ідентичності (Н.Ю. Мельнік), психологічні механізми розвитку професіоналізму (К. Уршуля), процеси особистісного становлення на етапі професіоналізації (О.В. Чуйко) тощо. Більшість дослідників обґрунтовують концепції професіоналізму, недостатньо приділяючи уваги впливу особистісних якостей на професійний розвиток та саморозвиток фахівця. Саме у цьому контексті, через відсутність цілісного і системного дослідження процесу професійного розвитку фахівців, медичного профілю, зокрема, актуальною постає проблема особистісно-професійного розвитку та саморозвитку фахівця.

Виклад основного матеріалу. Особистість фахівця - це соціально зумовлена система провідних якостей людини, що включає найсуттєвіші соціальні та професійно важливі якості, риси та прояви, які формують суб'єкта професійної діяльності, визначають неповторну культуру його фахової поведінки, професійної взаємодії, індивідуальний стиль професійної діяльності в соціально-професійному середовищі.

Особистісне та професійне становлення здійснюється у вищих медичних навчальних закладах, де відбувається перетворення особистості молодшої людини у професіонала своєї справи. Професійне становлення особистості фахівця відбувається на різних стадіях, розвивається протягом всього свідомого життя людини і залежить від навчально-пізнавальної діяльності, яка охоплює не лише оволодіння системою знань, набуття вмінь та навичок,

а й постійне самовдосконалення. Особистісний розвиток майбутнього фахівця, формування його професійних компетенцій є важливими чинниками в оптимізації навчального процесу у вищих медичних закладах освіти на сучасному етапі розвитку суспільства. В свою чергу, навчально-виховний процес є невід'ємною складовою частиною розвитку особистості майбутнього лікаря, що сприяє формуванню його професіоналізму. Це продуктивний процес розвитку і саморозвитку особистості, засвоєння і самопроєктування професійно орієнтованих видів діяльності, визначення свого місця у світі професій, реалізація себе у професії і самоактуалізація свого потенціалу для досягнення вершин професіоналізму у певній галузі [2; 3; 10; 11].

Професійний розвиток особистості лікаря, з нашої точки зору, тривалий процес, який має на меті розвиток професіоналізму, передбачає формування професійно важливих компетенцій, індивідуальних властивостей та способів виконання професійних обов'язків у процесі професійного самоздійснення в умовах професійної освіти та діяльності. Професійний розвиток відбувається в процесі освоєння професійної діяльності та норм, у т.ч. через включеність у навчально-професійну діяльність на етапі професійної підготовки. Професійна підготовка включає (за О.Ф. Бондаренком): первинний відбір професійно придатних кандидатів; побудову моделі спеціаліста (розробку стандартів, норм та нормативів, вимог до особистості і професійної діяльності фахівця; розв'язання проблеми професійної ідентифікації фахівців та розробку змісту навчання і розвитку особистості в цілому.

Мета професійної підготовки – формування особливої професійної ментальності, «буття фахівця» (за Н.Б. Іванцовою). Зміст професійної підготовки (за В.Г. Панком): загальна підготовка, спеціальна підготовка та спеціалізація у певному виді практичної діяльності. Результат професійної підготовки – певні практичні навички і вміння, володіння набором технік, технологій, професійних дій тощо. Важливим для майбутнього лікаря є не лише професійні медико-біологічні знання, вміння та навички, а й психологічні, які сприяють повноцінному формуванню особистості лікаря й розвитку у нього психологічної компетентності.

Професіогенез має свої особливості і специфіку у професійній діяльності лікаря. Кожний етап професійного становлення характеризується своєрідним співставленням особистісних та професійних особливостей, що виявляються у процесі професійної діяльності, яка, в свою чергу, вимагає сформованої професійної компетентності лікаря. Професіогенез неможливий без активності та участі особистості фахівця, а тому формування складових саморегуляції особистості лікаря є умовою для професійного самоздійснення.

Здійснений у попередніх наших дослідженнях [5; 6; 12] аналіз концепцій та моделей професійно-особистісного розвитку та становлення фахівців на етапі фахової підготовки, дозволив визначити та окреслити кілька етапів професіогенезу особистості

лікаря від етапу професійної психологічної готовності та адаптації до етапу професійної майстерності, джерелом якої виступають не лише особисті якості лікаря, а і його професійні компетенції.

Перший важливий етап – це професійне самовизначення майбутнього лікаря, врахування його професійних інтересів, нахилів. Він включає вибір професійної освіти і рівень професійної підготовки. Другий етап – це процес професійної підготовки студента-медика, оволодіння професійними знаннями. Третій етап, коли випускник розпочав практичну діяльність, в тому числі професійне навчання в інтернатурі. У нього є можливість застосовувати набуті теоретичні знання, вдосконалити свої вміння та відпрацювати навички. Важливими є психологічна готовність до професійної діяльності та усвідомлення професійної ідентичності майбутнім лікарем. Четвертий етап – виконання професійних обов'язків. Це період набуття власного досвіду, самостійного виконання кваліфікованої професійної діяльності, формування професійних компетентностей, власного професіоналізму, проектування кар'єрного зростання. Важливими є подальший професійний саморозвиток та самовдосконалення. П'ятий етап – висококваліфікована діяльність, професійна мобільність, професійна майстерність.

Період навчання у вищій медичній школі відіграє особливу роль у процесі професіогенезу особистості лікаря, саме тому, на наше глибоке переконання, питання особистісного самоздійснення фахівця, зокрема лікаря, з точки зору, його майбутньої професійної діяльності має постійно знаходитись у центрі уваги науковців. З цією метою навчально-виховний процес неперервної підготовки майбутнього лікаря має передбачати не лише професійний, а й особистісний розвиток фахівця, як на етапі додипломної, так і на етапі післядипломної підготовки. Складові професійного становлення (за Е.Ф. Зеєром): спрямованість особистості, яка характеризується системою домінуючих потреб, мотивів, відносин, ціннісних орієнтацій та установок; професійна компетентність – сукупність професійних знань, умінь, а також способів виконання професійної діяльності; професійно важливі якості – це психологічні якості особистості, що визначають продуктивність (якість, результативність та ін.) діяльності; професійно значимі психофізіологічні властивості (зорово-рухова координація, окомір, нейротизм, екстраверсія, реактивність, енергетизм тощо).

Спираючись на основні ідеї компетентнісного підходу, аналіз ключових компетенцій в інтерпретації різних науковців, ми розглядаємо психологічну компетентність як професійну та особистісну якість, що полягає, в тому числі у здатності до самопізнання та самореалізації у процесі професійної діяльності. Процес формування психологічної компетентності лікаря є тривалим, здійснюється на певних етапах професійної підготовки і потребує цілеспрямованого психолого-педагогічного впливу. Зміни, що набуваються у процесі опанування професією (за Н.І. Пов'якель): зміна спрямованості особистості

(розширення кола інтересів, зміна потреб, актуалізація мотивів досягнення, зростання потреби у само-реалізації та саморозвитку; збільшення досвіду та підвищення кваліфікації, які включають: підвищення кваліфікації, розширення умінь і навичок, оволодіння новими алгоритмами професійних завдань, підвищення креативності діяльності; розвиток складових спеціальних здібностей; підвищення професійно-психологічної готовності фахівця. Для сучасної професійної підготовки медичних кадрів актуальним є поєднання особистісного та компетентнісного підходу. Кожний етап професійного становлення характеризується своєрідним співставленням особистісних та професійних особливостей, що виявляються у процесі професійної діяльності, яка, в свою чергу, вимагає сформованої професійної компетентності лікаря.

Яскравим прикладом авторського бачення вдосконалення професійної психологічної компетентності фахівців медичної галузі в умовах післядипломної освіти є цикл тематичного удосконалення «Психологічна компетентність як складова професійної діяльності» розроблений для підвищення кваліфікації лікарів та науково-педагогічних працівників, і який успішно впроваджується в програму неперервного професійного розвитку лікарів, науково-педагогічних працівників у Національному медичному університеті імені О.О. Богомольця. Мета циклу – отримання нових актуальних теоретичних знань та удосконалення практичної підготовки, формування ключових професійних психологічних компетенцій, необхідних для професійної діяльності слухачів відповідно до вимог системи якості підготовки кадрів для сфери охорони здоров'я, ознайомлення з новітніми досягненнями в освітній галузі тощо. Завданням теоретичного курсу є висвітлення сучасного підходу до розуміння психологічної компетентності як професійно необхідної якості лікаря, складовою його професійної компетентності, високого професійного рівня фахівця, що, в свою чергу, обумовлює значну потребу у її формуванні. Завданням практичного курсу є формування психологічної компетентності фахівця задля здійснення успішної професійної діяльності, а також формування зрілої особистості та професійної ідентичності фахівця лікаря; розвиток професійної психологічної компетентності лікаря; створення умов для усвідомлення фахівцем своїх власних професійних можливостей; формування власного професійного стилю; профілактика синдрому «професійного вигорання» медичного фахівця; усвідомлення та формування у фахівців-медиків систематизованих уявлень, теоретичних знань та практичних умінь, які дозволять адекватно і ефективно застосовувати отримані знання у подальшій професійній діяльності; сприяння розвитку професійної ідентичності, професійних якостей та компетенцій лікаря; актуалізація професійних та особистих ресурсів; розвиток професійної рефлексії тощо.

Цикл тематичного удосконалення «Психологічна компетентність як складова професійної діяльності» забезпечує набуття студентами наступних компетентностей таких рівнів, як інтегральні (здатність

розв'язувати типові та складні задачі і проблеми у певній галузі професійної діяльності або у процесі навчання, що передбачає проведення досліджень та/або здійснення інновацій і характеризується невизначеністю умов і вимог); загальні (знання і розуміння предметної області й професійної діяльності та їх здатність застосовувати на практиці; особистісна прихильність до обраного фаху та мотиваційна складова щодо досягнень у фаховій діяльності; вміння виявляти, аналізувати, формулювати та вирішувати проблеми, що визначені особливостями галузі; здатність вчитися і бути сучасно навченим з урахуванням використання новітніх інформаційних і комунікаційних технологій; визначеність і наполегливість щодо поставлених завдань і взятих на себе обов'язків; здатність адекватно оцінювати та забезпечувати якість виконуваних завдань; здатність до співпраці в команді, що вимагає набуті навички міжособистісної взаємодії; здатність до вибору стратегічних засад спілкування, щоб діяти на основі етичних міркувань (мотивів), соціально відповідально та громадсько свідомо; здатність мотивувати людей та рухатися до спільної соціально визначеної мети; здатність до ведення здорового способу життя, адаптації та дії в новій (у тому рахунку конфліктній) ситуації; постійна включеність у процес лікувальної взаємодії, прийняття фахового рішення); спеціальні (фахові, предметні): здатність до професійного мислення на підставі аналізу та синтезу медико-психологічних знань; здатність застосовувати набуті психологічні знання в практичних ситуаціях, визначених особливостями галузі знань «Охорона здоров'я»; здатність встановити психологічний контакт з пацієнтом; здатність враховувати гендерні та вікові особливості пацієнта в процесі лікувальної взаємодії; здатність до практичного використання деонтологічних норм роботи лікаря з урахуванням гуманістичної складової, історичної спадщини та новітніх досягнень в галузі медицини; здатність до адекватної оцінки впливу соціально-економічних та системо-цінніс-

них детермінант на стан здоров'я індивідуума, сім'ї та українського соціуму в цілому; уміння застосовувати знання в процесі лікувальної взаємодії; здатність обґрунтовувати значення психологічних та педагогічних знань для майбутньої професійної діяльності; здатність розуміти природу та сутність психіки людини; розрізняти свідомі та несвідомі форми прояву психіки людини; здатність спостерігати, аналізувати, узагальнювати та систематизувати психологічні факти; здатність до опанування і практичного використання методів психологічної діагностики; здатність визначати індивідуально-психологічні відмінності особистості за їхніми проявами у діяльності та спілкуванні, а також враховувати індивідуальні особливості пацієнта при обранні засобів та методів медичної допомоги; здатність виявляти особливості вираження емоцій та розкривати їх зв'язок з іншими психічними процесами при лікуванні захворювань; здатність застосовувати теоретичні знання з психології у повсякденному житті та професійній діяльності; формувати в собі активні позитивні риси особистості фахівця та поведінки.

Висновки. Таким чином, викладений матеріал свідчить про те, що впровадження та удосконалення психологічної підготовки в системі підготовки та перепідготовки медичних кадрів – важливий крок для особистісно-професійного становлення фахівця. Підготовка лікарів має набуті особистісних, компетентнісних пріоритетів та включати крім навчального процесу певні заходи, що спрямовані на отримання практичного, професійного досвіду. Саме такий підхід допоможе зробити підготовку фахівців дійсно особистісно-орієнтованою, сприятиме процесам саморегуляції, самопізнання та самоздійснення, становленню особистості як професіонала. Перспективні напрямки подальших наукових досліджень пов'язані з необхідністю визначення шляхів професіогенезу особистості лікаря, аналізом поетапного розвитку саморегуляції професіогенезу в умовах неперервної професійної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вежновець Т. А. Соціально-психологічне моделювання кадрового менеджменту у сфері охорони здоров'я : автореф. дис. ... д-ра мед. наук : 14.02.03. Київ, 2017. 44 с.
2. Вітковська О. І. Професійне самовизначення особистості і практичні аспекти професійної консультації. Київ : Наук. світ, 2001. 91 с.
3. Гордієнко В. І. Розвиток особистості в процесі професіоналізації : професіогенез особистості. Психологія праці та професійної підготовки особистості : навч. посібник / за ред. П. С. Перепелиці, В. В. Рибалки. Хмельницький, 2001. С. 48–67.
4. Задорожна О. М. Готовність до свідомого професійного вибору як соціально-психологічної проблеми. Психологічні перспективи, 2013. Вип. 21. С. 58-70.
5. Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: Монографія. Київ, 2012. 200 с.
6. Лазуренко О. О. Проблема особистісно-професійного становлення майбутнього лікаря та шляхи її вирішення у практиці вищої медичної школи. Психологічний часопис. 2018. №4 (14) С. 2-18.
7. Лазуренко О. О. Проблема саморегуляції та професійного самоздійснення особистості фахівця. Теорія і практика сучасної психології. 2018. №3. С.34-39.
8. Лазуренко О. О. Психологічні особливості формування емоційної компетентності майбутнього лікаря : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Інститут психології імені Г.С. Костюка НАПН України. Київ, 2017. 270 с.
9. Лазуренко О. О. Тенденції модернізації професійно-психологічної підготовки лікарів: компетентнісний підхід. Психологічний часопис. 2018. №1 (11). С. 87-100.
10. Лазуренко О. О., Сміла Н. В. Психологічна готовність майбутнього лікаря до професійної діяльності : навчально-методичний посібник. Київ, 2018. 111 с.
11. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. Київ, 2006. 240 с.
12. Мельник А. Деякі питання професійної підготовки фахівців медичного профілю у контексті сучасних інтеграційних процесів. Вісник Львівського університету. Серія «Педагогіка». 2010. Вип. 26. С. 34-40.
13. Тертична Н. А., Лазуренко О. О. Компетентність як ціннісна орієнтація у професійній підготовці медичного психолога. Особистість та її історія: зб. матеріалів VII міжнар. наук.-практ. конф., м. Ніжин, 2017. С. 103-105.